

Toldy Ferenc:
GYÁSZBESZÉD KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR FELETT
 Tartatott az akademiában, július 25. MDCCCXLII.

Tekintetes Társaság! Az ázsiai lapok gyászos hírt hoznak a tudománynak, gyászosat nemzetünknek, gyászosat ez akademiának: Körösi Csoma Sándor halálát. Gyászosat a tudománynak, mert ő volt az, kinek csüggedhetetlen fáradsága s beható buvár elméje előtt lehulltak az addig csak nevével ismeretes tibet nyelv és irodalom zárai, s a nyelvvizsgáló philosophus és történetész előtt új tartománya nyildoklott az emberi szellem birodalmának: s ime, az egy kalaúz abban, mielőtt hivatását befejezhetné, fél úton összeroskadt. Gyászosat nemzetünknek, mert Körösi egyike volt azon felette keveseknek, azon egy párnak, kiknek munkássága, foganatai és híre e keskeny hon határain áttörve, az egész mivel világot bejárta, s kinek neve nem volt kisebb a Szajna mint a Gangesz partjain, nem a Themse s a Spree mellett, mint a Himalája völgyeiben: s az ő dicsősége itt is ott is a magyar név dicsőségét hordta magával. Gyászosat végre az akademiára nézve is, mely nem csak alapítói s tagjai sorában látta fényleni nevét, hanem reményteljes pillantattal tekintett a jövőndőbe, mely őt talán vissza volt hozandó, hogy hosszas fáradalmai legérettebb gyümölcseit egykor Magyarországból – s tudom, nem csal bizodalmam – egyenesen e nemzeti akadémia kezeiből vegye a világ.

Mind ezek elmúltak. Körösi, nem honi földben, egy távol égöv alatt, örök álmát aluszsza.

Örömet vezetném Körösi Sándor ifjúságát, ifjúsága hangyai munkáit, álmait és feltételeit, tapasztalásait és vizsgálatinak eredményeit eleven teljes képből az akadémia elébe, ha mind adatokban, mind tehetségben nem fogyatkoznám. Azt azonban kötelességemnek tartom, hogy amit maga és mások által róla itt-ott feljegyezve talállok, e gyászszünnepi órában elmondjam, s ekép emlékezetét ha nem érdemei, legalább csekély erőm szerint megtiszteljem.

Társunk a haza keleti szélein, háromszéki Körös helységében született. Tudományos neveltetését Enyeden vette, s Göttingában fejezte be. Ifjúsága szép álmait nemzetünk ázsiai bölcsője körül röpdöztek: ezt felkeresni, ezt mutatni be egykor honosainak volt szint oly bátor mint büszke feltétele, midőn kis hazáját először oda hagyva, Németország akkor első egyetemébe intézte gyalog vándorlását. Nyelv- és történettudomány volt a két forrás, melyhez nappal és éjjel járulgatott két éven keresztül: így érlelvén meg magában – nem a szándékot, mely rég ingatlanul áll, hanem – a képességet. Ázsiát foganattal bejárni. Haza jött, kimondotta a merész szót, s nem viszhang nélkül: mit azon kornak, mely még oly közel áll hozzánk, s észre, s irányra még is már oly távol, dicsőségére hozok fel, s mely előre néző bölcsesség miatt még nem szokott vala el a múltba is szerető pillantatokat vetni. Az ismeretlen, nevetlen, szegény székely deák itt is, ott is

segedelmet nyert, nem tetemeset, nem elégségest, de annyit még is, hogy mind módot láta bucsújárását megkezdeni, mind kedvet érte kebelében, élte feladását, habár maholnap saját erejére szorulna is, megoldani. S jött az 1819-dik év novembere, s az alsó Duna déli partján, Ruscsuk felett, egy nyomorult ki sajka, a múlt és jövődből szőtt egész tündérvilágot kebelében hordó Körösi szállítja ki. Siető léptei Bolgár- és Románországokon keresztül eleinte Konstantinápoly felé vezetik, de az ott kitört dőghalál az Archipelagus felé fordítja útját, Enosnál hajóra ül, bucsút, s mit akkor nem tudta, vég bucsút int az európai szárazföldnek, s majd Alexandriában az ó világ partjára száll; innen Szíriába hajón, Aleppóba gyalog folytatja útját, majd karavánokhoz csatlakozva Bagdadig, innen azon év vége felé, már némely angol tisztviselők segedelmével, Perzsia fő városába. Itten és már most mondott le, úgy látszik nekem, Körösi utazása fő céljáról: eleink régi székei kereséséről; okai, bár át nem láthatjuk, fontosak lehetnek. Nem külső akadályok tartóztatták; mindennemű bajok, fáradalmak és nélkülözésekhez szoktatott teste és lelke megvetette ezeket, s egész pályája, bölcséjétől sírjáig, akkor is midőn nyájasban mosolygott felé a szerencse, törhetetlen lélek, edzett test tanubizonysága; nem veszedelmek: további vándorlásai sem voltak bátorságosbak; nem állhatatlanság: egész élte ritka példája a kitűrésnek; nem tárgya iránt elhült szeretet: ő a leghőbb és leghívebb hazafiúi szívet vitte magával a sírba; sem végre csalódott várakozások, változott tudományos nézetek: ezeket kötelessége volt volna velünk tudatni, s ő azokat hazájával tudatta volna. S mégis Teheránban tartózkodása óta semmi nyoma többé a régi szándéknak. Tudtomra e tárgyról csak két helyt nyilatkozott: levelében, melyet Calcuttából, 1835-ben intézett az akademiához, melyhez vissza kell még térnem, és tibet szótára előszavában. Amabban mondja ugyan, hogy a magyarok régi lakhelyeiről *nem írhatott még* semmit, de miért, nem érdeklí; előszava szerint úgy hitte, hogy tibet stúdiúmból világot fog hinthetni a magyar nyelv eredetére is. Én a titok fátyolát fel nem lebbenthetem; elég az, hogy társunk megindul Perzsia fővárosából 1821-nek tavaszával, s nem nyugotnak a Tigris mellékei, nem nyugotéjszagnak a Kaspi tenger szorosai, nem Terek és Kúma vizei felé, sem éjszagnak az Ural, sem éjszakeletnek a túr tartományok felé: hanem első lépésével Afghanistannak fordul, s azon bátor eltökéléssel, hogy Közép-Ázsia szívébe az európaiak által soha nem kísértett úton hasson be. Khorazán sivatagjain keresztül Kabulba, onnan Lahórhoz, s az Induson és Kasmir bájló völgyén, majd a Himalája havasain által, gyalog Lehbe ért, Ladaknak, a már akkor Chinától függött nyugot-tibeti királyságnak fő városába jún. 9-kén 1822-ben. Ezen túl Körösi a mívelt világ előtt mindaddig kevésbé ismert tibet nyelv, irodalom s történetek tanulásának élt, s oly kizáró állhatatossággal, hogy okunk van hinni, miképen a magyar történeti tervet még Perzsiában váltotta fel ez új, melynek a mi társunk híret s egész dicsőségét köszöni. A hála kötelessége parancsolja, hogy Moorcroft angol utazó emlékezetének áldva áldozzam, mint aki mind pénzzel és tanácsal, mind a tibet kormányának ajánlás által vetette meg alapját társunk maradhatásának. E perc óta Körösi úgy szólván azonította magát a tibet éggel és lakóival; s ezek-

nek nyelvét, erkölceit, életmódját s öltözetét felvén, csakhamar megnyerte ez elszigetelt nép bizodalját; s itt újra, és ismét hálás kebellet kell azon távol égnek egy fiát, Bandé-Sangs-Rgyas Phun-Ishogs nevű zangskári lámát emlétenem, kinek védelme és utasítása mellett hazánkfia szerencsésen haladt tanulmányaiiban. Öt év után, melyeket ama rideg felföldön töltött, 1827-ben, t. i., átkelt a Himalája hó és jég-fedte hegyein, s a vadúl szép Spiti völgy számos klastromai egyikében Kánámban letelepedvén, rideg elvonultságban, s a vidék emberbaráti lakói segedelmével folytatta tibet munkálkodásait. Roppant fáradalommal kutatta össze a tibet irodalmát, s annak encyclopaediáját, mely több mint háromszáz kötetben ama nevezetes nép történeteit, philosophiáját s egész vallásrendszerét foglalja össze, áttanulta és kivonta. Az alatt Körösi híre behatott Keletindia-ba, s ott a legőszintébb tisztelet tárgya lett; áthatott Angliába is, holy a királyi ázsiai társaság ülésében aprilis 3-kán 1830-ban azon váratlan szerencsém jutott, az elnök felszólítására ama köz beclésről tanúságot tennem, mely már akkor ragaszkodott Körösi nevéhez hazánkban, s Körösinek azon nagy tekintetű testület tagjává választását némi kis részben szinte előmozdította. Csak évvel is utóbb ily gyenge ajánló szózatra szüksége többé nem volt volna. Mert elhagyván Tibet magányait 1831-ben, munkái kiadása s egyszersmind a sanskrit nyelv tanulása végett Calcuttában jelent meg, hol köz bizodalját nyeré meg a tudósoknak, s a bengal ázsiai társaság által könyvtára gondjaival tiszteltetett meg. Végre megjelent ugyanott tibet-angol szótára, és nyelvtana, pompás kiadásban, s ezek terjeszték el társunk híret mindenütt, hol a keleti nyelvek tanulatnak és becsültenek. Mind kettőnek előszavaiból hálával értjük, hogy nem csak magányosok, de a britt-indiai kormány is, mint tibeti tartózkodása éveiben, folyvást érezteték vele nagylelkűségöket.

S megérkezett Keletindia-ba 1834-ben a magyar akademia Évkönyveinek első kötete, meg az oklevél, mely szerint Körösi még 1833-ban e nemzeti intézet tagjai közé soroztatott. Ki ne emlékeznék közölünk levelére, melyben ugyanezen intézet keletkezésén gerjedt hazafi örömet fejezi ki! S látván történeteinkből, hogy a haza még nem vevé oltalmába első tudós társaságát, hogy mind eddig magányosok adakozásából gyűlt az erő, melylyel a cél kivívandó: megragadá a kínálkozó alkalmat, s visszateve kétszáz aranyat a haza oltárára, e társaság tőkái közé, mert, úgy mond: „amely tiszteletnek tartottam a magyar nagylelkűség által nekem ajánlt pénzsegedelmet, épen oly keserves fájdalmat érzek azon, hogy még eddig semmit nem írhattam a magyarok régi nyomairól Ázsiában. Örülök ugyan, hogy ily hosszú távollét után, az európai tudományosságra nézve valamicskét tehettem, de fájdalom felettébb, hogy különösen hazánk részére még nem lendíthettem semmit. Hogy tehát reménységteket meg ne látszassam csalni, jónak találtam kétszáz aranyat visszaküldenem, mely a magyar tudós társaság által jobbra fordíthatatik mint általam, minekutána több sanskrit könyvek szerzését szükségesnek nem tartok. A többi pénzt megtartom, s ha mit e három esztendő alatt tehetek, a tisztelt társasággal háladatos lélekkel közlendem.”

E levelét követte munkáinak számos példánya a magyar és erdélyi könyvtárak számára – de ez volt egyszersmind utolsó közlése is. Azonban neve azóta gyakran nevezteték a tudós világtól, a bengal és londoni ázsiai társaságok folyóírataiban folyvást nagy becsű dolgozásai állottak, mind a tibet nyelv, történetek és vallást érdeklők; s lemondva a honába visszatérésről, ez év elején újra Tibet felé indult tanulmányai folytatására. De Lassa felé mentében amaz égálnak saját veszedelmes láza kapá meg, mely Dardzsilingben marasztotta, hogy öt nap múlva, úgymint april 11-kén, nagy díszű pályáját, férfi kora legszebb erejében, idő előtt ő is befejezze.

Körösi nagyszerű jellem volt. Nagy ideájának élve, minden érdekeit ennek áldozta fel, ennek rendelte alá; semmi nélkülözés nem volt neki keserű, semmi fáradtság nem nagy, hogy teljesíthesse, mit élte feladásaúl tűzött ki. Ő a tudományok országában világpolgár volt; de soha sem feledve hogy magyar, s a dicsőséget, melyet oly méltán kiérdemlett, velünk meg kívánta osztani. Kevés hetek előtt megnyílt a francia egyetemen első tanszéke a tibet irodalomnak; s ennek első tanítója Európában, e szókkal lépett hallgatói elébe: Urak, amit tanultam, magyartól tanultam, s amit tanítandok, azt magyartól tudandjuk mindnyájan. Áldás Körösinek hamvaira.